

Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları

Turgay UZUN*

Özet: Milliyetçilik, tarihsel süreç içinde ortak toplumsal kimlik yaratılabilmesi yolunda önemli işlevleri olan bir ideolojidir. Birçok toplumda milliyetçilik, büyük toplumsal kesimleri etkilemiş, ulusal kimliğin oluşumu sürecinde önemli siyasal sonuçların doğmasına neden olmuştur. Türkiye’de de milliyetçilik, modernleşme sürecinde başat bir ideoloji olmuş, Osmanlı’dan Cumhuriyete modernleşmenin meşruiyet zeminini oluşturmuş ve Türk ulusal devletinin kurulması noktasında temel ideoloji haline gelmiştir. Bu çalışmada Osmanlı devletinde milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışı, Türk milliyetçiliğinin kaynakları ve modernleşme sürecinde Türk milliyetçiliğinin etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulus Devlet, Milliyetçilik, Modernleşme, Türk Milliyetçiliği, Türk Modernleşme Süreci

Sources of Turkish Nationalist Ideology at the Ottoman Era

Abstract: Nationalism, in the process of history, has been an ideology which has important functions. Nationalism has affected large social groups in many societies in the process of creating common national identity among the individuals forming the society. Nationalism in Turkey has been dominant ideology in the process of Turkish nation-state. This study aims to examine, the rise of nationalist actions in Ottoman state, the origins of Turkish nationalism and effects of Turkish nationalism in modernizing process in Turkey.

Keywords: Nation State, Nationalism, Modernizing, Turkish Nationalism, Turkish Modernizing Process

Giriş

Çok uluslu imparatorlukların birer birer çöktüğü tarihsel evrede, insanların yıkılış sürecine karşı “eskiye” tutunarak geleceği yeniden inşa etme hayali, milliyetçi hareketlerin oluşmasında etkili olmuştur. Aslında, milliyetçi düşünce özü itibarıyla her zaman için “nostaljik” bir içeriğe de sahiptir. Eski dönemlerde yaşanmış “güzel günlere” tekrar dönüşün mümkün olabileceği düşüncesi milliyetçi hareketlerin temel motivasyonunu oluşturur. Türk milliyetçiliğinin oraya çıkışında da, özellikle imparatorluğun parlak dönemlerine tekrar nasıl dönülebileceği düşüncesi etkili olmuş ve İslamcılık ile batıcılığın tarihsel olarak bir çözüm seçeneği olarak görülemeyeceğinin anlaşılmasıyla birlikte, milliyetçilik tek seçenek olarak kalmıştır. Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber, “geçmişe özlemin” niteliği değişmiş, ulus-devletin inşası sürecinde Türklüğün eski dönemleri, Türk ulusunun oluşturulmasında önemli bir unsur haline gelmiştir.

Türk milliyetçiliği, özellikle Batılı toplumlarda olduğu gibi, tarihsel sürecin öngördüğü toplumsal dinamiklerdeki değişim olgusunun doğal bir sonucu olarak değil, imparatorluğun yıkılma ve dağılma sürecinin önüne geçmek üzere seçilen alternatif çözümlerden birisi ve bütünüyle bir grup aydınının benimsediği bir ideoloji biçiminde ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun yıkılmasını engellemek üzere, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük ekseninde geliştirilen çözüm yolları, aslında birbirinden kopuk değildir. Türk milliyetçiliğinin ilk gelişme evresinde, Türkçülüğün, İslamcılık ve Osmanlıcılıktan temelli ayrılığının olmadığı, etnik unsurların imparatorluktan ayrılma sürecini hızlandıracağı endişesiyle, Türk milliyetçiliği ideolojisinin yüksek sesle dile getirilemediği de söylenebilir.

Avrupa’da oluşan milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı Devletindeki azınlıklarda bir bağımsızlık hareketinin temel itici gücü olmuştur. Osmanlıdaki azınlıkların bilincine eriştikleri ulus anlayışı Osmanlı Devletini dağılmadan kurtarmak için değişik yöntemler geliştiren ve imparatorluk içindeki etnik unsurların arasındaki bağları güçlendirmeye çalışan Osmanlı aydınlarının ilgisini çekmiştir. (Kushner, 1979:9-10) Aslında "Osmanlı" adı, devletin kuruluşunda diğer hanedan devletleri gibi- devleti kuran hanedanın adını tanımlamak için kullanılmakta; yani Osmanlı adı hem hanedanı hem de devleti tanımlamaktadır. Bu bağlamda bireye veya bir cemaate doğru genişleyen bir Osmanlı kimliği oluşmamıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı bir uyruklu, bir kimlik haline dönüşmüştür ki, bu da bir modernleşme belirtisi ve Avrupa’nın uluslaşma ve yurttaşlaşma sürecinin izlenmesi demektir. Bu anlamıyla da on dokuzuncu yüzyıl Osmanlılığı, Doğudaki modern uluslaşma sürecini ifade eden bir kavram ve kurumdur. İlber

*Doç., Dr., Muğla Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

Ortaylı, modern Osmanlı kimliğinin iki yapı; Osmanlı seçkinleri ve Osmanlı millet sistemi tarafından şekillendirildiğini belirtmektedir.(Ortaylı, 1999, 78) Osmanlı seçkinleri kendi dindaşlarına bu kimliği kabul ettirirken, çelişkili olarak laik milliyetçiliğe de zemin hazırlamışlardır. Millet sistemi de, dinsel kimliğin etnik kimliğin üzerinde bir kapsama alanı bulmasını sağlamıştır. Bu bağlamda millet sistemi, Osmanlı toplumsal yapısını anlamada önemli bir anahtar niteliği kazanmaktadır.

Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nde ister Müslüman ister Hıristiyan olsun nüfusun çok önemli bir kısmı kırsal topluluklarda yaşamakta (Halaçoğlu, 1995:40-53) ve genellikle tarımla uğraşmaktadır. İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde yaşayan Müslüman halk ise, genellikle askerlik ve devlet memurluğu ile geçimlerini sağlamakta, Rum, Yahudi ve Ermeni azınlıklar ise, ticari faaliyetin hemen tümünü ellerinde bulundurmaktadır. (Sakallı, 1997:18) Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih dönemine kadar gayrimüslimlere İslâm Hukukunun tanıdığı haklar çerçevesinde muamele yapılmış; ancak onlara devletin hiyerarşik yapısı içinde örgütlenmiş, dinsel-siyasal topluluklar olarak özerk bir statü tanınmamıştır. Gayrimüslim tebaaya, devlet organizasyonu içinde otonom haklara sahip bir "millet" statüsü verilmesi Fatih zamanında gerçekleştirilmiş, İstanbul'un fethinden sonraki süreçte, İstanbul'da yaşayan başta Ortodoks Hıristiyan halk olmak üzere, gayrimüslimlere verilen idari ve dinsel özgürlükler alanı, daha sonra olgunlaşacak millet sisteminin özünü oluşturmuştur.

Osmanlı'da devlet karşısında yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece, görece bağımsız, parçalı ve içe dönük cemaatler bütünü, toplumsal yapının temelini oluşturmuştur. Geleneksel toplum yapısı tanımına uygun olarak, Osmanlı toplumsal yapısının, standart olmayan, yerel ilişkiler ağının önemli roller üstlendiği ve alt kültürlerin egemen olduğu bir karmaşık yapı olduğu söylenebilir. Devletin bu alt kültür ve cemaatler üzerinde nüfuz edici etkisinin zayıf olması, devlete değil de, aşirete, köye ve cemaate bağlılığın güçlenmesini sağlamıştır. Osmanlı millet sisteminin yapısı, özellikle gayrimüslimlerin kendi cemaatlerine bağlılığını pekiştirmiş ve cemaat içi ilişkilerin, cemaat-devlet, cemaat-cemaat ilişkilerinden daha yoğun ve sağlam olduğu bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Osmanlı millet sistemi, cemaatlere ve alt kültürel yapılara geniş oranda serbest bir hareket alanı oluşturmuştur.

Osmanlı toplumunda millet, bir dinsel topluluğa aidiyeti ifade etmektedir. Bu kavramı bugünkü "ulus" anlamında kullanmak, Doğu uluslarına Osmanlı yüzyıllarının, özellikle son yüzyılda getirdiği bir kullanım biçimidir. Birey doğduğu millet kompartımanının içinde o cemaatin ruhani, mali, idari otoritesine bağlı olarak yaşar. Gayrimüslim birey, eğer Müslüman olursa bu kompartımanı değiştirebilir, zira gayrimüslimler içinde din değiştirme İslâm Devleti tarafından hoş karşılanmaz. Ancak Hıristiyan cemaatin kendi içinde mezhep değiştirme olayları görülebilir. Millet, bir kavram değil, bir toplumsal teşkilatlanma, bir ruh hali ve teba'nın birbirine bakışını ifade etmektedir. Bu doğrultuda "ekalliyet" (azınlık) sözü devlet ve toplum hayatına imparatorluğun son yıllarında girmiştir.(Ortaylı, 1999: 82) Osmanlı yönetimi, millet kavramının dinsel içeriğine uygun olarak, egemenliği altındaki toplulukları inanç ya da din esasına göre örgütlemiştir. Bu sistemin esası İslâm dinindeki "zimmi" hukukuna dayanmaktadır. Batılılar da bu sisteme "millet sistemi" olarak adlandırmışlardır.

Gayrimüslimler Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde kendilerine ait bir özgürlük alanına sahip olmalarına rağmen, diğer toplumsal gruplarla ilişkilerinde belli kurallara uymak zorunda kalmışlardır. Örneğin gayrimüslimler kılık-kıyafet hususunda bazı düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. Bu konuda Müslümanlara benzemeleri yasaktır. Gayrimüslimlerin lüks kumaşlar kullanmaları, ekonomik ve toplumsal gerekçelerle yasaklanmıştır. Her bir gayrimüslim topluluk için bazı renkler belirlenmişti. Diğer yandan, gayrimüslimlerin evlerine bazı sınırlamalar getirilmiş, Müslümanların evlerinden daha büyük ve gösterişli evler yapmaları yasaklanmış, dinsel mekânlar inşa ederken de izin şartına bağlanmışlardır. Aynı şekilde Müslümanların da gayrimüslimlere benzemesi yasaktır. Bu düzenlemelerin, milletler arasındaki ekonomik ve toplumsal farklılıklardan ve gayrimüslimlerin, Müslümanların hâkimiyetinde bir "mahkum millet" (millet-i mahkûme) olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Gayrimüslimlerin bu statüsü Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine kadar sürmüştü, bu tarihten sonra da Müslümanlarla eşit bir konuma gelmişlerdir.

Müslümanlar arasında ise resmi bir dil ya da ırk ayrımı yoktur. On dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar modern dilde kullanılan biçimiyle "Türk" kavramı, kendilerini Türkler olarak değil, Osmanlılar olarak gören Osmanlı elitlerine yabancıdır. Onlar için Türk, "eğitim görmemiş köylü" anlamına gelmektedir. Osmanlı bürokrasisinde yükselmek için

-büyük oranda- Müslüman olmak¹ ve Osmanlıca bilmek dışında bir şart aranmamış ve bu görevler için etnik kimlik önem kazanmamıştır. Zaten devşirme sisteminin varlığı doğal olarak etnik açıdan saf bir yönetici sınıfın oluşmasına engel teşkil etmektedir. Küçük yaşta "devşirilen" Arnavut, Sırp, Slav ve diğer etnik gruplardan çocuklar, yönetici olarak yetiştirilmek üzere, yönetici yetiştiren bir okul olan Enderun'a alınmış, İslâm ve Osmanlı gelenekleri doğrultusunda eğitime tabi tutulmuşlardır.

Diğer yandan milletin kurucu unsuru ve "millet-i hakime" olan Türk unsur savaşlarda kırılırken, gayrimüslim halk - özellikle Kırım Savaşı sonrası dönemde-savaş ortamının sağladığı imkanlardan da yararlanarak iktisadi açıdan zenginleşmiş², Osmanlı Devletinin hoşgörüsüyle son dönemde idari-bürokratik kademelerin en üst basamaklarına kadar yükselebilmişlerdir. Osmanlı resmi düşüncesinin tamamen milliyetçiliğe yabancı hatta düşman olduğunu söylemek yerine milliyetçilik konusunda çok uluslu bir devlete sahip olmanın getirdiği zorunluluktan kaynaklanan ve anlaşılabilir bir politika oluşturduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Tanzimat Fermanının ardından ilan edilen Islahat Fermanı ile İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese tek vatandaşlık sıfatı altında, ancak imparatorluğun İslâmi geleneklerine zarar vermeksizin eşit hak ve görevler tanıma yönünde bir sistem değişikliği süreci başlamıştır. Bu düşünce, azınlıkları İmparatorluğa bağlamak ve onların bağımsızlık ideallerini yatıştırmak amacının gerçekleştirilmesine yöneliktir. Ancak bunun mantıksal sonucu elbette Osmanlı Devleti'nin doğuşundan beri yürütülen millet sisteminin sona ermesi demek olacaktır. Osmanlılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün tebaasını eşit vatandaş sayma fikri, sonunda 1876 Anayasası ile kabul olunmuş ve teorik olarak 1918 yılına kadar da yürürlükte kalmıştır. Gerçekte ise, azınlıklar arasında baş gösteren milliyetçilik düşünceleri daha sonra Türkler tarafından da benimsenerek Osmanlı vatandaşlığı fikri, anlamını kaybetmiştir. (Karpaz, 1967:124)

Batılılaşma projesi çerçevesinde uygulanan reformlar, geleneksel toplumsal yapı yerine, Batılı modern davranış kalıplarını benimseyen bir toplum yaratma amacını taşımaktadır. Batıcı aydınların desteğindeki merkezi sivil-asker bürokratik kadro tarafından uygulanmaya çalışılan projede ana unsur, kolektif değerleri ve Batılı yaşam tarzını benimsemiş, kendi etnik kimliği ne olursa olsun ortak ulusal kimlik ile kendini özdeşleştiren bir "birey" yaratmaktır. Bunun karşısında ise kendisini etnik kimliği ile değil, geleneksel İslâmi kimliği ile tanımlayan birey ile gayrimüslim topluluk içerisinde Osmanlı kimliğini benimsemiş birey yer almaktadır. Daha sonra Cumhuriyete de miras kalacak olan geleneksel-modern gerilimi, Osmanlıdaki reform hareketlerinin toplumsal yapıda yarattığı doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Reformlar ve Geleneksel Yapının Çözülmesi

Tanzimat hareketiyle başlayan reformlar, bir Osmanlılık anlayışının ve Osmanlı "bireyinin" oluşturulmasına yetmemiştir. Milliyetçi düşünceler başta Hıristiyan halkı etkilemeye devam etmiş ve İmparatorluğun Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bölgelerinin ayrılmasında etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun, toplumsal ve idari sisteminin yeni oluşan durumlar karşısında değişmemesi ve temelde fetihlere dayalı olan iktisadi yapının, yeni toprak kazanımları olmaması, hatta kayıpları olması nedeniyle çöküşü, modernleşme karşısında geleneksel yapıların ayakta tutulma çabası ve reform hareketlerinin sorunları çözmemesi İmparatorluğun çöküşünü hızlandıran etkenler olarak sayılabilir.

Azınlıklarda başlayan ulusal hareketlerin önüne geçmek için alınan askeri ve idari önlemlere rağmen başta Balkan ulusları ayrılıkçı hareketlerini başlatmışlardır. O güne kadar dinsel, etnik, mali ve idari birçok ayrıcalık ve özgürlüklerden yararlanan azınlıkların böylesine güçlü bir ayrılıkçı hareket içine girmeleri, başta Osmanlılık düşüncesini savunan ve bunun devletin dağılmasını önleyecek tek çıkış yolu olduğunu düşünen aydınlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu aydınların bir kısmı gayrimüslim halkların birlik içinde kalmasından umudunu keserek, en azından Müslüman halkların ayrılmasını önleyebilmek için İslâmcılık düşüncesini yaymaya çalışmışlardır. II. Abdülhamit döneminde devletin resmi ideolojisi haline gelen ve diğer önlemlerle beraber dağılmayı bir süre önleyen bu düşünce, Müslüman unsurların, özellikle ayrıcalıklı bir yeri olan Arapların ve Arnavutların ayrılıkçı milliyetçi hareketler içine girmesiyle bir çözüm olmaktan çıkmıştır. Gayrimüslim ve Türk olmayan diğer

¹ Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gayrimüslimlerin üst düzey kamu görevlerine ve özellikle elçilik görevlerine atandıkları bilinmektedir.

² Osmanlı Devleti içinde Müslüman Osmanlı tüccarları (Hayriye Tüccarı) da bulunmaktaydı, ancak bunlar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yerlerini Batılı güçlerin himayesi altındaki azınlıklara bırakarak kaybolmuşlar ve bir Türk burjuvazisi yaratılamamıştır.

Müslüman unsurların devlet içinde kalamayacağı görülünce, imparatorluk coğrafyası içinde yaşayan Türk unsurun egemenliğine dayanan, ulusal bir devlet kurulması ve bu coğrafya dışında kalan diğer Türk halklarıyla da olası bir birliği savunan yeni bir ideoloji olan Türkçülük-Türk milliyetçiliği ideolojisi önce aydınlar arasında hızla taraftar bulmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde yurttaşların din kriterine göre sınıflandırılması demek olan millet sisteminin bozulması ve etnik kimlikler temelinde bir ayırışmaya gidilerek, devlet tarafından Türk etnisitesinin diğer etnisiteler üzerinde egemen konuma gelmesi, aslında modernleşme süreciyle yakından ilgilidir. Gellner'in de belirttiği gibi geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde, yerel alt kültürler üzerinde tüm kimlikleri kapsayan ve devlet tarafından oluşturulan üst kültürün benimsenilerek, geleneksel yapıların kırılması, Osmanlı İmparatorluğundaki millet sisteminin çözümlüşünü de açıklar niteliktedir. Önceleri yerel ilişkilerin ve cemaat yapılarının öne çıktığı ve dinsel farklılıklar üzerine oturtulan yapı yerine, herkesin resmi dili konuştuğu, eşit vatandaşlık bağıyla bağlanmış ve Türk ulusal kimliğinin bir üst kimlik olarak benimsendiği bir yapıyı yerleştirme çabası doğal olarak ulus devlete giden yolu da açmıştır. Anderson'un terminolojisiyle aslında hiçbir zaman var olmamış, köy, aşiret ve aile yapılarının öne çıktığı, "hayâli" Osmanlı kimliğinin ortak kimlik olarak kabul edildiği toplumsal yapı, yerini insanların doğumlarıyla birlikte taşıdıkları etnisitelerine bırakmıştır.

Azınlıkların birbiri ardına Osmanlı Devleti'ne isyan etmeleri ve İslâm temelinde bir birlik kurulamayacağına anlaşılması imparatorluğun hakim unsuru olan Türklere de milliyetçilik duygularının yükselmesine yol açmıştır. Türklük bilinci başta Osmanlı aydınları arasında gelişmeye başlamış ve çekirdeğini Türklerin oluşturacağı yeni bir devlet fikri yavaş yavaş şekillenmiştir. Bu aynı zamanda, "Cihan İmparatorluğu" ideali ve özleminin de sonu anlamına gelmektedir. Artık yeni dönemde, imparatorluk nostaljisi yerine, Türklüğün hayal edilen ilk başlangıç dönemlerine olan özlem, özellikle ulus-devlet inşası döneminde önemli bir esin kaynağı haline gelecektir.

Türk Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde Türkçülük yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, hızlı bir gelişme göstermiş ve imparatorluğun yıkılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Cumhuriyetle beraber milliyetçilik devletin temel ideolojisi olmuş ve değişik versiyonlarıyla her zaman varlığını hissettirmiştir. Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün ortaya çıkmasında, devletin içinde bulunduğu olumsuz durum ile ülke içinde ve dışındaki aydınların etkileri iki ana nedeni oluşturmuştur. (Landau, 1995: 28) Türk milliyetçiliği veya daha genel bir ifadeyle Türk ulusal kimliğinin tarih sahnesine geç çıkması olduğu ancak, modern anlamda olmasa da Türklere tarihin başlangıcından beri bir tür milliyet bilincinin gelişmiş olduğu söylenebilir.³ Örneğin Türk tarihinin ilk yazılı belgelerinden olan Orhun yazıtlarında, devlet yapısının ve ulusa bağlılık düşüncesinin gelişmiş olduğu görülmektedir.⁴ Türklerin ilk siyasal organizasyonu olan Göktürklerde, hakim etnik unsura dayalı bir devlet yapılanmasının varlığı ve bunun korunmasına yönelik çabaların, Türklerin devlet ve ulus kavramlarına verdiği önemi yansıttığı söylenebilir.⁵ Türklerin İslâmiyeti kabul edışı ile birlikte, var olan eski Türk inanış ve gelenekleri bir değişim sürecine girmiştir. İslâm inanışında mevcut olan "ümme" prensibi ve İslâmın kavmiyetçiliği reddedip, bunu bir "asabiyye" olarak nitelendirerek kötülemesi, Türklere ulusal bilincin gelişmesini geciktirmiştir. Düşünce alanında da ulus düşüncesinin ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak gelişen milliyetçilik, Türkçülük akımına dayalı olarak oluşmuştur. Ulus denildiğinde Türk ulusunun anlaşılması daha çok Batıların etkisiyle ortaya çıkmıştır. (Türköne, 1989: 35)

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar ulus ve ulus bilinci düşüncesine gerek halk ve gerekse de aydın sınıf içerisinde pek rastlanılmamaktadır. Bu durumu açık bir biçimde gösteren anekdotlara da sık rastlanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Paris'te bulunan bir kaç Jön Türk'e hangi ulustan oldukları sorulduğunda önce, "Müslümanız" diye cevap verirler. Müslümanlığın bir din olduğu hatırlatılınca soruyu "Osmanlıyız" biçiminde cevaplarlar ve bunun da bir ulus olmadığı belirtildiğinde gençler bir türlü Türk olduklarını söylemeyi düşünemezler. 1908 yılında da, İstanbul ve Selânik'te sokağa dökülen kitleler, söyleyecek bir ulusal marşları olmadığını fark ederek Meşrutiyeti Fransız Ulusal Marşını söyleyerek kutlamışlardır. (Akçam, 1995:38) Türk ulusuna aidiyet bilinci Osmanlı

³ Türk tarihinin başlangıç dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. Vecihe Hatiboğlu, "Die Quelle Der Türkischen Geschichte", Türkoloji Dergisi, AÜDTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Cilt:8, Ankara, 1979, s.29-52.

⁴ Orhun Yazıtları, Sibiryada Yukarı Orhun Vadisi'nde bulunmuştur. MS 732'de yazılmış olup, Göktürk Hanı'nın kardeşi Türk Prensi Kül Tigin'in anılarını içerir. Orhun Yazıtlarının tam metni için bkz. Talat Tekin, Orhun Yazıtları, Ankara, 1988.

⁵ Göktürk Devleti'nin yapısı ve dayandığı unsurlar için bkz. Saadettin Gömeç, Kök Türk Tarihi, Türksöy Yayınları, Ankara, 1997; Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1981.

Devletinde belki de bir zorunluluk nedeniyle üstü örtülmek istenen ve ortaya çıkışı engellenmek isteyen bir bilinç olarak görülebilir. Bu bilinç imparatorluğun devamından şüphe duyulduğu dönemde kendini göstermeye başlamış, Türk milliyetçiliği devletin dağılması kaçınılmaz olduktan sonra kurtarıcı bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Önceleri kendilerini sadece Osmanlı sayan Batı eğitimi almış aydınlar, bu dönemde kendi kimliklerinin bilincine vararak Türk aydını kimliğine sahip çıkmışlardır. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Türk kökenli halk ise, kendilerini diğer halklardan ayıran özelliğin sadece din, yani Müslümanlık değil, doğuştan gelen bir başka özellik olan Türk ulusuna ait olma bilinci olduğunu keşfetmişler, daha doğrusu "keşfettirilmişlerdir".

Osmanlı Devleti'nde eğitim, kültür alanında ve gündelik yaşamda "Türk" kavramının yeri ve kullanımı olumsuz bir nitelik göstermektedir. Bu dönemde ve hatta yirminci yüzyılın başlarında dahi Osmanlı okullarında Türk tarihine ilişkin herhangi bir şey okutulmamaktadır. Örneğin 1911 yılında bile, Türk orta eğitim kurumlarında okutulan ve çağdaş tarihi ele alan temel kitapların sayfalarının 3/2'si Fransız tarihine geri kalanı da diğer Avrupa devletlerinin tarihine ayrılmış, Türkiye'den ve Türklerden hemen hemen hiç söz edilmemiştir. 1908 devrimine kadar medreselerin kapıları Türkçeye kapalıdır; var olan tarih ise, Peygamberin hayatı ile başlayan bir Osmanlı-İslâm tarihidir. (Akçam, 1995: 37) Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar kabul edilen tarih anlayışı, Osmanlı tarihi ve İslâm tarihinin geçmişini sorgulayan bir tarih anlayışını yansıtmaktadır. Bu nedenle, Türkçü hareketin ortaya çıkışına kadar Türklerin İslâmiyet öncesi tarihleri göz önüne alınmamış, Türkçülerle birlikte Türk tarihi anlayışı oluşmuş ve Türklerin İslâm öncesi uygarlık tarihi üzerine düşünölmeye başlanmıştır.

Osmanlı toplumsal yapısına bakıldığında, Türk unsurun neredeyse tümüyle İslâm kültürüne entegre olduğu görölmektedir. Bunun başlıca belirtisi, kendi tarihlerine geleneksel olarak nasıl baktıkları sorusunun cevabıdır. Osmanlı tarih yazıcılığı başlıca iki olgu üzerinde yükselmiştir. Bunlardan ilki, Hz. Muhammed'in üstlendiği rol ve Osmanlı Hanedanının doğuşudur. İki gelişme arasındaki bağlantıyı da Selçuklular kurmaktadır. Yani, Türklerin İslâm öncesi geçmişi ve oradan göç edişleri kolektif bellekten silinmiş, unutulmuştur⁶. (Georgeon, 1999:8) Geçmişin, eskiden yaşanmış olan bu uygarlığın kalıntıları resmi çevrelerin dışında, Türk köylüsünün geleneklerinde ve özellikle de Anadolu göçebelere arasında yaşamaktadır. (Georgeon, 1999:9) Anadolu Türkmenlerini geleneklerinde saf halinde yaşayan Türklüğe ait unsurlarla beraber, Osmanlı Türklerinin "Türklüğü"nü konuştukları dilden de anlamak mümkündür. Saray ve bürokratik elitler Arapça-Farsça terkiplerle dolu anlaşılmaz bir dil yaratarak halkla kendi aralarına aşılmaz bir duvar örmüşlerdir. Yani o gün için Osmanlıca, bir Türk'ün konuşabildiği dilden çok, bir Müslümanın konuştuğu, etnik bir belirteç olmasından çok dinsel karakter taşıyan bir yapıya sahiptir. Özellikle üst düzey görevlere kadar yükselebilen dönmeler, Osmanlıcaya çok iyi hakim olmalarını, kendi dinsel dönüşümlerinin bir kanıtı olarak kullanmışlardır.

Burada Osmanlı devlet adamlarında "Türk" kelimesine yüklenen olumsuz anlamın nedenin altında büyük ölçüde, Osmanlı bürokrasisinin devşirme kaynaklı oluşu ve Türk kimliği taşımayan bürokrat ve devlet adamlarının kendi ulusal kimliklerini unutmamış olmaları ve Osmanlı merkez bürokrasisine Türklerin girmesini yönetim açısından bir olumsuzluk olarak nitelendirebilmeleri yatmaktadır. Diğer yandan Ankara savaşında Anadolu'da bulunan Türk beylerinin Timur tarafında yer alarak Osmanlı'nın fetret devrine girmesi ve dağılma aşamasına gelmesinde pay sahibi olmaları Osmanlı Devleti yöneticilerinin Türk unsura karşı olumsuz bir imaja sahip olunmasında etkili olduğu söylenebilir. Bütün bu etkenlerle beraber bir kısım Arap kaynaklı dinsel eserler ve Avrupa'da basılmış Türk düşmanı yayınların özellikle bazı Osmanlı entelektüellerini etkilediği ve Türklere karşı olumsuz bakışın yaratılmasında etkili olduğu söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğunda daha sonra Türkçülük hareketini oluşturacak olan koşulların ortaya çıkmaya başladığı görölmektedir. Ulus ve ulusa ait düşüncelerin Hıristiyan toplum arasında

⁶ Macar Türkolog Arminius Vambéry Osmanlı Türklerindeki bu "Türklüğünü unutma" olayı ile ilgili olarak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında şunları yazmaktadır: "Bundan kırk yıl önce, "Türklük" ya da edebi anlamda "Türk" sözcüğü kaba, yabancı anlamına gelen bir sövgü olarak değerlendiriliyordu. Şöyle bir olay hatırlıyorum; bir gün iyi eğitim görmüş kişilerle sohbet ederken, Türk ulusunun etnografik öneminden, bu ulusun kollarının Lena kıyılarından Asya'ya, öte taraftan da Adriyatik kıyılarına kadar uzandığından, yeryüzünde yaşayan halklar arasında en geniş yayılma olanaklarına sahip olmuş bir ulus olduğundan söz ettim. Bunun üzerine bana "siz bizi Kırgızlarla ya da şu kaba saba göçebe Tatarlarla karıştırmış olmayasınız?" cevabını verdiler. Ben daha o günlerde kendimi Doğu Türkiye'deki lehçelerin incelenmesine kaptırılmışım. Ama, bu yolda harcadığım bütün çabalar, bizim kültürümüzden haberdar olan birkaç efendinin dışında gülünç bulunuyordu. İstanbul'daki Türkler arasında "Türk milliyetçiliği sorunuyla" ya da Türk dilleriyle "ciddi biçimde ilgilenen" bir tek kişiye rastlamadım. Arminius Vambéry, La Turquie d'Aujourd'Hui et d'Avant Quarante Ans, Paris, 1898, s.11-12. akt.: Georgeon, a.g.e., s.8.

yaygınlık kazanması, yani özerk ve bağımsız devletlerin kurulması, çoğunluğu Müslüman olan eyaletlerin ayrılma talepleri, Anadolu ve Rumeli'ye imparatorluğun diğer bölgelerinden Türklerin göç etmesi ve Osmanlı devlet adamlarının düşünce yapısında meydana gelen değişim, Türk milliyetçiliği ideolojisinin gelişiminde önemli etkenleri oluşturmuştur. (Karal, 1977:87)

İlk önce Türkçülük, (yeni anlamlarıyla "Türk" ve Türkçe") aydınlar tarafında Osmanlı Türklerinin milliyetçiliği olarak anlaşılmuştur. Aynı zamanda Osmanlı dışındaki Türkler içinde de Türkçülük hareketi gelişmektedir. Ancak bu dış Türklerin yaşadığı sıkıntılar (1860'larda Rusların Orta Asya'ya girmesi ve Türklerin Bulgaristan'dan göçü) bu yıllarda aydınlar tarafından tam olarak fark edilememiştir. (Landau, 1995:28) Padişah II. Mahmut döneminde Türk ulusal bilincinin gerek devlet adamları, aydınlar ve gerekse de halk düzeyinde gelişmeye başladığı, özellikle yabancı Türkologların eserlerinin Türkiye'ye gelmesiyle beraber Türk adı, Türk kimliği, Türklerin anavatanı gibi konuların aydınların gündemine geldiği ve bir tartışma ortamının oluştuğu görülmektedir.

Birinci Dünya savaşı sırasında Türkçü trendin giderek yükseldiği görülmektedir. İşgal altına giren, kaybedilen topraklar, başta aydınlar olmak üzere halkta Türkçü fikirlerin taraftar bulma sürecini hızlandırmaktadır. Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimi sonrası, yeni hükümetin, halkların kendi kaderlerini tayin hakkını tanıması ve bu süreçte Orta Asya'da yeni bağımsız Türk Devletlerinin kurulması Türkçü-Turancı aydınları heyecanlandırmış, ancak Sovyet rejiminin yeni kurulan hükümetler üzerinde merkezi denetimi sağlaması ve Rus ordularının bunların bağımsızlıklarına son vermek üzere işgal hareketine başlamaları umutların erken sönmesine neden olmuştur.

Gelinen noktada artık, Osmanlılığı, hem Müslüman Türkler hem de Hıristiyan topluluklar için, imparatorluğun geleceği için, kendi isteklerinden vazgeçme konusunda isteksizlik göstermeleri nedeniyle, bir ideoloji ve devlet politikası olarak başarı sağlayamadığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, açıkça ifade edilmese de resmi ideoloji olan Osmanlılık yerini, yeni bir ideolojiye Türkçülüğe bırakmaya başlamaktadır.

Türkçülük Araştırmalarının Etkileri

Türkçü ideolojinin doğuşu ve gelişmesinde Batılı Türkologların Türk tarihi, Türk dili ve kültürü üzerine yaptığı çalışmaların önemli yeri bulunmaktadır. Bu çalışmaların yardımıyla Türk kimliğinin niteliği ve bilinmeyen yönleri ortaya konabilmiştir. Türk milliyetçiliğinin oluşumunda Batılı bilim adamları, Türkoloji bilimi ile uğraşanların önemli payı olduğu söylenebilir. O zaman kadar Türk kelimesini kullanmayan Osmanlı'ya karşılık, Batılılar Osmanlı Devletinden "Türkiye" olarak söz etmektedirler. Türk milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkmasından önce, Avrupa'da Türklere ilişkin iki hareketin oluştuğu görülmektedir. Bunlardan ilki, Fransızca'da "Turquerie" denilen Türklere ve Türk kültürüne ilgi ve hayranlık duyma olayıdır. Bunun yanında Avrupalı şair ve yazarların örneğin, Pierre La Fayette, Mismer, Pier Auguste Comte'un, Farreré'in Türklerin yaşam tarzı, gelenekleri konularında yazdıkları kitaplar Türk kültürünün Avrupa'da tanınmasına ve ilgi çekmesi sonucunu doğurmuştur. Avrupa'daki ikinci hareket de Türkoloji adıyla ortaya çıkmış, özellikle Rusya'da, Almanya'da, Macaristan'da, Danimarka'da Fransa ve İngiltere'de birçok bilim adamı eski Türklere, Hunlara ve Moğollara ilişkin tarihi ve arkeolojik araştırmalar yapmaya başlamışlardır. (Gökalp, 1972:5-6)

Bu araştırmalar Türklerin çok eski tarihe sahip bir ulus ve köklü bir uygarlığa sahip olduğunu ortaya koymuştur. Önceleri kendi tarihlerini Osmanlı Tarihi ile başlatan Türk aydınlarında bu yeni çalışmaların etkisi kısa sürede görülmeye başlamış, aydınlar arasında da Türk tarihi, Türk dili ve Türk kültürü üzerine tartışmalar ve bu yönde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Batılı Türkologların Türkler üzerinde yayımladığı eserler, Türk aydınlarının kendi kültürlerini tanıma ve onları bu yönde çalışmaya itmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hem Rusya ve hem de Osmanlı Türkleri arasında geçmişe ve özellikle Türk kültürüne yönelik bir ilgi uyanmış ve bu ilgi yüzyılın sonlarına doğru giderek artmıştır. İlginin hareket noktası, Türkoloji dalının bazı yeni bulgularıdır. On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren Avrupalı tarihçi ve dil bilimciler Türk topluluklarının kültür ve dillerinin kökenine ilişkin araştırmalara yönelmiş ve bu yapının İslâm dünyasında dikkati çeken bir özgünlük taşıdığını kanıtlamışlardır. De Guignes, Arthur Lumley Davids, Arminius Vambéry ve Léon Cahun gibi bilginler Türk topluluklarının Asya'daki kökenlerini, dil ve uygarlıkların köklü yapısını ortaya koymuş, bu yapının sekizinci yüzyıla dek uzanan ilk örneklerini gün ışığına çıkarmışlardır. Avrupa ve Asya'nın diğer halkları, Finler, Macarlar, Moğollar, Mançular vb. ile Türkler arasındaki etnik ve kültürel akrabalık bağları da ortaya konan yeni bulgular arasındadır. Türkoloji alanındaki en çarpıcı gelişme, Danimarkalı Thomsen ile Rus bilgini Wilhelm Radloff'un, sekizinci yüzyılın ortalarına tarihlenen Orhun Yazıtları'nı çözmeleridir. (Georgeon,

1999:29) Bu Türkologlardan özellikle Radloff'un eski Türk tarihi ve kültürüne ışık tutan ve bir devre adını veren çalışmalarının, Türk ulusal kültürünün ortaya çıkarılmasında önemli rolü olduğu söylenebilir.⁷

Daha sonra birçok yabancı Türkolog Türk tarihi, Türk kültürü ve özellikle Türk dili alanında önemli eserler vermişlerdir. Bu eserlerden Deguignes'in Türklere, Hunlara ve Moğollara ilişkin yazmış olduğu "Büyük Tarih"le, İngiliz bilim adamı Sir Davids Lumley'in Üçüncü Selim'e ithaf ettiği "Kitab-ı İlm'ün Nafi" adındaki genel Türk grameri (A Grammar of Turkish Language) Türkçe nin yayımlanan ilk gramer kitabı olması nedeniyle Türk aydınları üzerinde önemli etkiler yaratmış ve Türk aydınlarını bu yönde eserler vermeye teşvik etmiştir.

Batılı Türkologlardan Barthelemy d'Herbelot, "Bibliothèque Orientale" adlı çalışmasında, eski Çin kaynaklarını tarayarak Türkler hakkında yeni bilgiler elde etmiştir. Diğer yandan Amiot, Tatarca-Fransızca sözlük yayımlamış, Deguignes, Türklerin, Moğolların ve Tatarların Genel Tarihi (Histoire Générale des Huns, des Turcs, des Mongoles et Autres Tatares Occidentaux) adlı çalışmasında Türk tarihinin ve Türkolojinin temel ve ilk eserlerinden birini meydana getirmiştir. (Orkun, 1977:31)Diğer yandan Türkoloji alanında bir çok eseri olan Leon Cahun'un "Asya Tarihine Giriş" (Introductory Histoire de l'Asie) adlı kitabı Türk ırkı ve uygarlığının Avrupa uygarlığına katkılarını ortaya koymuş ve geniş yankınlar uyandırmıştır. Macar Türkolog Arminius Vambéry, Turan kaynaklı ırk grubuna Türkler ile birlikte, Çinliler ve Macarları dahil etmiştir. Çalışmalarını II Abdülhamid'e de sunan Vambéry, bugün de kullanılan Türk dilinin sınıflandırmasını yapmıştır. (Kushner, 1979:3-14) Bunlardan başka, Alman Türkolog Klaproth; Fransız Stanislas Julien ve Edouard Chavannes, İsveçli Strahlenberg, Danimarkalı Thomsen; Finlandiyalı Sjögren, Aspelin, Castrén, Donner ve Heikel; Avusturyalı Hammer, Kraelitz; Polonya'lı Kowalski ve Zajatskowski; Macaristan'da Yanos, Zoltan, Pal gibi Türkologların Türk tarihi ve Türk dili üzerine yaptıkları çalışmalar Türk ulusal kimliğinin oluşumunda etkili olmuşlardır. (Orkun, 1977: 30-40)

Türk kültürü üzerine araştırmalar yapan Batılı Türkologlar, Türk aydınlarına ve Avrupa'ya Türklerin kurduğu uygarlığı tanıtmış, Türk tarihinin, Osmanlı Tarihinden de geriye, eski çağlara kadar uzandığını ortaya koymuş, Türk ulusal bilincinin gelişmesi yönünde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Türk milliyetçiliği düşüncesi iki büyük grup tarafından formüle edilmiş ve yayılmıştır. Bunlardan ilki Osmanlı aydınları ikincisi de Rusya'dan Osmanlı Devletine gelen aydınlar. Rus Çarı'nın Rusya Müslümanları hareketini baskı altına almasından sonra, Kırım'lı, Tatar, Azeri aydınlardan oluşan bir aydın grubu Türkiye'ye gelmiş, Jön Türk hükümeti de kendilerini iyi bir şekilde karşılamıştır. 1908 Devriminden bir kaç ay sonra, İstanbul'da Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Abdürreşid İbrahimov, Hüseyinzade Ali, Ayaz İshaki Halim Sabit gibi aydınlara rastlanmaktadır. Bu aydınlar tarafından göçmen örgütleri kurulmuş, kurulan gazete ve dergilerin sayısı hızla artmıştır.

Yurt dışından gelen aydınlar, kendi bağımsızlıklarını kazanabilmek için, Rusya'da bulunurken de bir milliyetçi ideoloji ve hareketin oluşması için çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'ne gelince, hakim unsura mensup olmanın verdiği güvenle, Osmanlı Devletinin bir ulus devlet olması için faaliyet göstermeye başlamışlardır. Osmanlı aydınları, milliyetçiliği daha çok devleti korumak için bir araç saymışlar, ülke dışından gelen aydınlar ise devleti, kendi uluslarının gücünü korumayı sağlayan bir sistem olarak görmüşlerdir. (Arai, 1999:79) Bu aydınların çoğu, Rusya'daki Türk asıllı burjuva ailelerinden gelmektedir. İyi eğitim almış olmalarına ve köklü ailelere mensup olmalarına rağmen, Ruslar tarafından Türk kökenli oldukları için, iktidara yaklaştırılmamışlar ve özgür bir ortamda kendilerini ifade edememişlerdir. İşte bu özellikleriyle Osmanlı devleti dışında gelen Türk aydınlar kısa sürede, aydın gruplarına, siyasal ve kültürel oluşumlara katılmışlardır. Georgeon'un deyişiyle bu aydınlar, Rusya'da iken ezilen ulusa dahil ve ulusal sorunun kurbanları olarak yaşarken, Osmanlı Devleti'ne gelince "hakim millet"e mensup ve ulusal soruna çözüm bulacak kişiler olmuşlardır. Bu aydınların içinde İsmail Gaspiralı, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali ve Ahmet Ağaoğlu Türk milliyetçiliğinin gelişimi ve Türk ulusal bilincinin ortaya çıkışında teorisyen niteliğinde katkılar yapan aydınlar olarak önemli yerleri bulunmaktadır.

Meşrutiyet Döneminde Türk Milliyetçiliği

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in kurulması, yani imparatorluğun meşruti bir monarşiye dönüşmesi, 1839'dan sonra ortaya çıkan düşüncelerin ve bu düşünceler doğrultusunda verilen bir mücadelenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat, Osmanlı tarihi gelişimi içinde, yeni bir politikanın başlangıcıdır. Cins ve mezhep ayrılığı ortadan kaldırılarak, hukuksal eşitlik yardımıyla, devletin içinde yaşayan ve ayrılma eğilimi içinde olan gayrimüslim

⁷ Wilhelm Radloff un çalışmaları hakkında daha geniş bilgi için bkz.Ahmet Temir, Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

topluluğu devletin içinde tutabilmek için geliştirilen bir önlemdir. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan sonra gelen 1856 İslahat Fermanı ile başlayan süreç, 1876 yılında anayasalı bir meşrutî rejim ile devam etmiştir. Tanzimat döneminde devletin resmi ideolojisini oluşturan Osmanlılık, bu dönem aydınlarının sahip çıktığı, gerileme ve dağılma sorunsalına çözüm olabilecek bir ilkedir. Tanzimatla beraber, Osmanlı Devleti'nin temel referansı olan dinsel hukuk (Şeriat)un yerini, -kişiler arası ve devletle kişiler arasındaki ilişkileri düzenlemede- laik bir hukuk anlayışı almıştır.⁸ Bu anlayış, idari anlamda da kendini göstermiş ve kamusal alandaki düzenlemelerde Batı kaynaklı ilkeler öne çıkmış, din adamlarının (Ulema) yönetim üzerindeki etkisi azalmıştır. Dinsel bürokrasinin kamu yönetiminde etkinliğinin azalması, zaten yozlaşmış olan bürokratik kadroların yetki ve çıkar kaybına uğramaları da, bu grupların Tanzimat karşısında tavır almaları sonucunu doğurmuştur. Diğer yandan ekonomik güçlükler altında ezilen halk kitlelerinin refahında ve gelir bölüşümünde bir yenilik getirmeyen reformlar, geleneksel yaşam tarzını sürdüren bu kitle ile Batılı, modern yaşam tarzını temsil eden ve görece yüksek bir gelir düzeyine sahip elit sınıf arasındaki uçurumu da genişletmiş, bu ayrılık cumhuriyet ve sonrasına kadar uzanan süreç içinde, geleneksel-modern ve merkez çevre gerilimi biçiminde canlılığını korumuştur.

Tanzimatla beraber, "hürriyet", "vatan", "millet", "meşrutîyet", "meşveret" gibi sadece sözlüklerde yer alan kelimeler, onlara verilen yeni anlamlarla ana düşüncenin birer simgesi olarak sürüm kazanmıştır. Batıdan gelen yeni fikirler, yeni bir yaşam isteği uyandırmış, bu yaşama uymanın çabası içinde, toplumun görüşü değişmiş, yeni gelenek ve görenekler belirmeye başlamıştır. (Levend, 1989: 146) Diğer yandan Tanzimat döneminde, bireyin özgürlük alanının kamusal alan aleyhine genişlediği görülmektedir. İnsanlar, gazete ve diğer basın araçlarıyla devleti eleştirebilmekte ve kamusal faaliyetlere yön vermeye çalışmaktadırlar. Bu yön verme işlevinde aydınların başı çektiği ve Batılılaşma noktasında da gelenekçiler ve Tanzimatçılar olarak ikiye ayrıldıkları söylenebilir.⁹

1839 Tanzimat Fermanı sonrası, Müslümanlarla eşit statüye yükselen gayrimüslimlerin, mevcut ortamı kendi bağımsızlık süreçleri lehine kullanmaları sonucu imparatorluk, kendi içinde yaşayan etnik unsurların baskısı altında kalmıştır. Bu baskıdan ve bir dağılma tehlikesinden kurtulmak için, devletin yeniden organize edilmesi çabalarına girilmiş ve bir anayasalı yönetimin azınlıkları imparatorluk içinde kalmaya ikna edileceği umut edilmiştir.

1908'de Osmanlı Devleti'nin kurtuluşuna çözüm olarak geliştirilen Osmanlılık ve İslâmıcılık gibi düşüncelerin, dağılmayı engelleyemeyeceği ve artık Türk unsurun temel alındığını bir ideoloji çerçevesinde çözümler geliştirilmesine yönelik düşüncelerin güçlenmesiyle, Türkçülük özellikle kültürel alanda giderek daha güçlü bir düşünce haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkçülük ile beraber, sosyalizm ve İslâmıcılık da Osmanlı siyasal ve kültürel yaşamında kendini hissettirmeye başlamaktadır.¹⁰

Meşrutîyet'e kadar Osmanlı aydınları, Batı'da gelişen dil, kültür ve soy temeli üzerinde yükselen milliyetçi akımların ve bir Türk milliyetçiliği olgusunun farkında olmuşlar, ancak "cinslik ittifadı" (soy birliği) olarak tanımladıkları bu biçim bir milliyetçiliğe de karşı olmuşlardır. (Bayraktutan, 1996:52) Osmanlılıktan Türkçülüğe geçiş sürecinde, milliyetçi düşüncenin birbirinden farklı varyantlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Tamamen etnik ve dışlayıcı bir niteliğe bürünebilen milliyetçilik görülebildiği gibi; dinsel unsurlardan tamamen arındırılmış seküler bir milliyetçilik veya İslâmî motiflerle iç içe, Batılılaşma karşıtı geleneksel "yerlici" milliyetçilik anlayışları da ortaya çıkabilmektedir.

1908'e kadar hareket içinde önemli ağırlığı olan Ahmet Rıza'nın Osmanlılıktan Türk egemenliğini kastettiğini, Türk unsurunun diğer topluluklar üzerinde egemenlik kurmasını sağlamayı politikasının merkezine koyduğu aktarılmaktadır. Onun Osmanlıcılığı, "Türk olmaktan gurur duyan" bir Osmanlılıktır. 1908 yılında Osmanlılık

⁸ Tanzimat dönemi hukuk sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", 150. Yılında Tanzimat, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.11-32.

⁹ Tanzimat karşısındaki tavır, zaman zaman eyleme de dökülmüştür. 1856 Bildirisinden sonra, 1859'da ortaya çıkan Kuleli Olayı ve İtalyan Carbonari örgütünden esinlenen "İttifak-ı Hamiyet" örgütünün devrim girişimi buna örnek gösterilebilir. Tanzimat karşıtı tepkiler hakkında geniş bilgi için bkz. Berkes, a.g.e., s.265-277.

¹⁰ Bu dönemde Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın başkanı Hilmi'nin çıkardığı, "İştirak", sosyalist düşüncenin düşünce platformunu oluşturmaktadır. Aynı yıllarda maddeci düşünce giderek etkinlik kazanır. Bucner, Haeckel Türkçeye çevrilir. Darwin ve Lamarck üzerine kitaplar yazılır. Maddeci görüşe ağırlık veren "Felsefe" adlı bir dergi çıkmaya başlar. Osmanlı Devletinde Sosyalist hareketler için bkz. Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik, Der.: Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995; Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), Bilgi Yayınları, Ankara, 1978; Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

henüz resmi ideoloji iken, Rumlarla girdiği bir tartışmada çok açık olarak Türk egemenliğini savunmuş ve "ne denirse densin, memlekette milleti-i hakime Türklendir ve Türkler olacaktır" şeklinde konuşmuştur. (Akçam, 1995: 54) Jön Türklerin Osmanlılık ideolojisini temel ideoloji saymalarına rağmen, hem Müslüman Türkler hem de Hıristiyan topluluklar, imparatorluğun geleceği için, kendi taleplerinden vazgeçme noktasında ödün vermemişler, bu nedenle Osmanlılık, bir ideoloji ve bir devlet politikası olarak başarı sağlayamamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve takip eden yıllarda İttihat ve Terakki Partisi'nin Türkçü ideolojiye doğru bir süreç yaşadığı görülmektedir. Parti Türkçülüğe kaymasına rağmen, görünüşteki Osmanlıcı imajını, birtakım taktik amaçlar için korumuştur.

II. Meşrutiyet sonrasında nispeten özgürleşen siyasal hayat içinde ortaya çıkan Türkçü hareketin programı son derece radikal unsurlar taşımaktadır. Türkçü ideoloji, dayandığı ontolojik değerleri neredeyse hiç bir eleştiri ve yeniliğe tabi tutmadan ideolojiye dönüştürmektedir. Eğer ortada dağınık ve iletişimsiz bir coğrafyaya sahip de olsa, bir Türk ırkı mevcut ise yapılması gereken şey, bir ırkın birliğini sağlamak olmalıdır. Bu bağlamda Türkçülerin siyasal hedefleri, yöneldiği coğrafyanın genişlemesine bağlı olarak ütopyaya doğru evrilmektedir. (Öğün, 1992:19)

1908'den sonra başlayan özgürlük ortamında, dönemin aydınlarının önemli bir bölümü Türkçülük ideolojisinin etrafında toplanmış ve bir kurtuluş ümidiyle Türkçülüğe sarılmışlardır. Bu yaklaşımın İttihat ve Terakki içinde de güç kazanması sonucu, Türkçülük düşüncesini savunan birçok yayın organı ve örgüt ortaya çıkmıştır. Türk milliyetçiliğini temel alan ve kendinden sonra kurulacak Türkçü örgütlere kaynaklık eden ilk örgüt, "Türk Derneği" adını taşımaktadır. (Orkun, 1977: 31) Bu derneğin yayın organı olarak da yine dernekle aynı adı taşıyan "Türk Derneği" adlı dergi de çıkarılmıştır. Bu dönemde, Türk Derneği'nin kapanmasından sonra, Türk milliyetçiliği hareketi ve ideolojisinde önemli yeri olan "Türk Yurdu Cemiyeti" kurulmuş ve "Türk Yurdu" adlı bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Türk Yurdu'nu, "Halka Doğru" ve "Türk Sözü" adlı dergiler izlemiştir. Bu dönemde Türkçü ideolojiyi savunan dergiler yanında, İslâmcılığı savunan bir çok dergide yayın hayatına katılmıştır. Bunlardan, Sebül'r Reşad, Beyanü'l Hak, Sadây-ı Hak, İslâm Mecmuası, Ceride-i Sufiye, Cihan-ı İslâm, el- Medâris sayılabilir.¹¹

Türk milliyetçi hareketine katkı sağlayan farklı grupları birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bunlardan ilki, Abdülhamid döneminden kalma eski Türkçüler; Veled Çelebi, Necip Asım, Ahmet Vefik Paşa, Mehmet Emin gibi yazar, tarihçi ve bilim adamlarıdır. Bunlar Türk kültürünün özgün yapısını ve zenginliğini ortaya koymak için oldukça büyük çaba harcamışlardır. İkinci olarak, 1908 Devriminden sonra, Selanik kaynaklı milliyetçi aydınlar gelmektedir. Bunlar Batı'dan gelen ideolojik akımlara son derece açık olan Selanik'te, Batıcı düşüncelerden etkilenmişler ve Jön Türklere bağlı kalmışlardır. Genç Kalemler Dergisi'nin etrafında toplanan Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip gibi kişiler edebiyat ve dil alanında milliyetçiliğe yönelmişlerdir. 1912'de Selanik'in Yunan ordusu tarafından ele geçirilmesinden sonra, bu aydınlar İstanbul'a gelmiş ve milliyetçilik akımına yön vermişlerdir. (Georgeon, 1999: 61)

Bu ilk aşamada örneğin, Ahmet Vefik Paşa "Şecere-i Türkî'yi" Doğu Türkçesinden Anadolu Türkçesine çevirmiş, bundan başka "Lehçe-i Osmanî" adında bir Türkçe sözlük yazarak, Türkiye Türkçesinin büyük Türkçe'nin bir kolu olduğunu ve bundan başka da Türk lehçeleri bulunduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan Süleyman Paşa, "Tarih-i Alem" adlı eserinde Türk tarihinin Avrupa tarihi içindeki yerini belirlemeye çalışmış, diğer eserinde, Cevdet Paşa gibi bir gramer kitabı yazmış; ancak Cevdet Paşa gibi bu esere "Kavaid-i Osmaniye" adını vermiyip, "Sarf-ı Türkî" adını vermiştir. Süleyman Paşa, "Osmanlı dili" ve "Osmanlı milleti" gibi terimlerin doğru olmadığını, Osmanlı'nın sadece devletin adı olduğu, ulusun adının ise Türk ulusu olduğunu yazılarında dile getirmiştir. (Gökalp, 1972: 7-8) Ziya Paşa da, ulusal dil ve edebiyatın geliştirilmesi için çalışmıştır. 1868'de Hürriyet Gazetesi'nde çıkan ünlü "Şiir ve İnşa" makalesinde, Divan Edebiyatı'nı "millî bir edebiyat" olmamakla suçlamış ve modern Türk edebiyatının ancak "halk edebiyatına bağlanmakla" kurulabileceğini ileri sürmüştür. Ziya Paşa, Divan Edebiyatını ulusal edebiyat olarak nitelendirmemekte, sadece halk edebiyatının ulusal niteliklere sahip olduğunu savunmaktadır.¹²

¹¹ Bu yayınlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.127.

¹² Tanzimat aydınlarında görülen çelişik düşünceler Ziya Paşa'da da görülmektedir. Ziya Paşa Divan edebiyatı karşısında savunduğu bu tezi altı yıl sonra yayımladığı "Harabat"ın ön sözünde reddetmiş, halk edebiyatın küçümsemiş ve Divan edebiyatını yüceltmış. Bu çelişki'deki ilk davranış, onun "medenileşme zarureti"nden hareket eden devrimci yönünü, ikincisi ise, alışkanlıklarından ve duygularından doğan muhafazakâr yönünü belirtir. Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923), Mas Matbaacılık, İstanbul, (tarihsiz) , s.22.

Süleyman Paşa ve Ahmet Vefik Paşa'nın¹³ bilinçli bir ideolojik tavır olarak değerlendirilmese de, Türkçülük akımının Osmanlı Devleti'ndeki ilk temsilcilerinden olarak, Türk ulusal bilincinin gelişiminde önemli paya sahip oldukları söylenebilir.

Tanzimat dönemi aydınları kendi siyasal ve kültürel düşüncelerini halka ve yönetime ulaştırmak amacıyla gazete yayıncılığını etkin bir şekilde kullanmışlardır. Agah Efendi ile Şinasi'nin beraber çıkardıkları, ilk sayısı 22 Ekim 1860'da yayımlanan Tercüman-ı Ahval, 28 Haziran 1860'da yayımlanmaya başlayan Şinasi'nin tek başına çıkardığı Tasviri-i Efkar ve Ziya Paşa'nın da yazı yazdığı Muhbir, bu dönem muhalefetinin sesi olma özelliğini gösteren yayın organlarıdır. (Akyüz, tarihsiz: 13) Türk basın tarihinin öncüleri olan bu gazeteler Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile getirilen hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesi ve Batılı anayasal yönetimin bir örneğinin Türkiye'de yerleştirilebilmesi görüşünü sıklıkla dile getirmişlerdir. Basın yoluyla dile getirdikleri bu düşüncelerin yönetim tarafından dikkate alınmaması nedeniyle aydınlar, kendi hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla 1865 yılında Yeni Osmanlılar Hareketini başlatmışlardır.

1867 yılında hükümet tarafından ortaya çıkarılan gizli hareketin başlıca üyeleri olan, Nâmık Kemal, Menapir-zade Nuri, Sağır Ahmet Bey-zade, Mehmet Bey ve Kaya-zade Reşat Bey Fransa'ya kaçmışlar, harekete girmiş bulunmakla birlikte hükümete muhalif olan Ziya Paşa, Agah Efendi ve Ali Suavi de Fransa'ya giden aydınlara katılmışlardır. Bu dönemde Ali Suavi Londra'da Muhbir ve Paris'te "Ulum", Mehmet Bey Paris'te "İttihad" ve yine Mehmet Bey ile Hüseyin Vasfi Cenevre'de "İnkılab" gazetelerini çıkarmışlardır. Yeni Osmanlılar 1870'den itibaren tekrar İstanbul'a dönmeye başlamışlar ve Nâmık Kemal'in çıkardığı "İbret (1873) gazeteleri ile görüşlerini duyurmuşlardır. (Akyüz, tarihsiz:13) Çeşitli gazetelerde düşüncelerini dile getiren bu aydınlardan Şinasi'nin, Yeni Osmanlı hareketi içinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Zamanın düşünce platformlarında değişik görüşleriyle dikkat çeken Şinasi, Türk siyasal düşünce tarihinin ilginç simalarından birisidir.

Jön Türk Hareketi ve Türk Milliyetçiliği İdeolojisi

1908 Temmuz'unda Jön Türk devrimi olduğunda, ülkede milliyetçilik akımından iz bulunmamaktadır. Hiç bir yaygın organı, hiçbir örgüt bu düşüncüyü savunmamakta ve hiçbir siyaset adamı ve parti bu konuda açık bir tutum takınmamaktadır. Siyasal ve entelektüel ortam, "Batıcılar" ve "Osmanlıcılar" ile "İslâmcılar" tarafından işgal edilmiştir. Altı yıl sonra Türkiye, Almanya'nın yanında savaşa girdiğinde, Türk milliyetçiliği sağlam bir biçimde kök salmış bir düşünce akımı haline gelmiştir; en azından imparatorluğun başkentinde böyledir. Gazete ve dergiler bu düşüncenin propagandasını yapmakta, ekonomik ve kültürel örgütler bu doğrultuda talepler ileri sürmektedir. (Georgeon, 1999:60) Milliyetçilik, siyasal çevreleri, özellikle de İttihat ve Terakki'yi etkilemektedir. 1913'de başlayan tek parti döneminde parti, Türkçü aydınların etkisiyle politika üretme yolunu seçmiş ve 1914'de Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinde de bu milliyetçi talepler etkili olmuştur.

Jön Türk döneminde, milliyetçi hareketin ivme kazanmasında dönemin gelişmelerinin önemli rolü olmuştur. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhaki, Bulgar bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşması, Girit'in, 1829'da bağımsızlığa kavuşan Yunanistan'a katılması ve 1912'de Trabuşgarp ve Oniki Ada'nın, 1913 Balkan Savaşı sonrasında da Avrupa topraklarının büyük çoğunluğunun elden çıkması, Osmanlı İmparatorluğunu, Avrupa'nın dışında ve Arapların yaşadığı topraklarla, Anadolu'dan ibaret bir toprak parçasına sahip bir Asya devleti haline getirmiştir. Müslüman olmayan nüfusun ayrılmasıyla, demografik yapıda Türk unsur daha fazla ağırlığa sahip olmuştur. Bununla beraber devlet, Anadolu'daki azınlıklar ve Arap nüfus nedeniyle Türk unsura dayalı bir ulusal devlet olmaktan da uzaktır.

1908 Devrimi ve onun izleyen Jön Türk döneminde Osmanlı aydınları arasında kabul gören İslâmcılık, Osmanlılık ve Türkçülükten, sonuncusunun biraz daha öne çıktığı ve Balkanlarda toprak kaybının devam etmesi, o zamana kadar devlete sadık kalan Müslüman Arnavutlar ve Araplar arasında milliyetçiliğin gelişmesi, Türkçülüğün, hem Osmanlılık hem de İslâmcılık karşısında yükselmesine yardımcı olmuştur. Savaşın patlak vermesi Jön Türk rejiminin Türk ulusçuluğunu gerek toplumsal gerekse ekonomik olarak daha açıktan benimsenmesini sağlamıştır. Rusya'dan gelenler tarafından başlatılan Turancı hareket içinde benimsenen Türk birliği fikirleri, etkin faaliyetler gösteren Türk Ocağı'nın ve Türk Yurdu Dergisi'nin yardımıyla aydınlar arasında yayılmıştır. (Poulton, 1999: 96-97)

¹³ Ahmet Vefik Paşa'nın hayatı ve eserleri için bkz. Seyit Kemal Karaalioglu, Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1982, s.24-25.

Tanzimat döneminde ise, yönetim bilinçli olarak Müslüman unsurun (büyük ölçüde Türkçe konuşan unsur) devlet işlerinde yetiştirilmesi, Batı dillerini ve modern bilimi öğrenmesi için bazı adımlar atmıştır. Böylece, bir yandan Osmanlılık bilinci ile her dil ve dinden bir seçkin tabakanın yetiştirildiği, diğer yandan gelecekteki Türk milliyetçiliğinin temellerinin bu bürokratik kadro tarafından atıldığı bir dönem başlamaktadır. (Ortaylı, 1999:79)Türk milliyetçiliğinin gelişmesine koşut olarak diğer etnik-dinsel unsurların da kozmopolit Osmanlılık anlayışına sahip çıktığı ve siyasal yaşam içerisinde bu tip tartışmaların yer aldığı da görülmektedir.

Birinci Dünya savaşı sırasında Türkçü trendin giderek yükseldiği söylenebilir. İşgal altına giren, kaybedilen topraklar, başta aydınlar olmak üzere halkta Türkçü fikirlerin taraftar bulma sürecini hızlandırmıştır. Özellikle Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları ve Türklerin içine düşükleri zor durum, milliyetçi düşüncenin siyasal alana taşınmasında önemli rol oynamıştır. Diğer yandan Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimi sonrası, yeni hükümetin, halkların kendi kaderlerini tayin hakkını tanıması ve bu süreçte Orta Asya'da yeni bağımsız Türk Devletlerinin kurulması Türkçü-Turancı aydınları heyecanlandırmış ve milliyetçi düşünceye yeni bir hareket kazandırmıştır.

1908 Devriminden sonra Jön Türkler, Osmanlıcılığa olan sözde bağlılıklarına rağmen, bir Türkleştirme gündemine sahip olmuşlardır. Bu hedefe ulaşmak için, eğitim sistemi kullanılacaktır. İlk öğretim ana dilde yapılabilsede, Türkçe dersleri zorunlu olacak,. ortaokul ve lisede Türkçe, eğitim dili olacaktır. Bundan böyle Türk olmayanların resmi görevlere gelmeleri çok zorlaştırılmış olmaktadır. İttihat ve Terakki Partisi'nin 1908 programı Türkçeyi resmi dil haline getirmiş, İttihat Terakki, kendisini çok uluslu Osmanlı devletinde Türkçülüğün savunucusu olarak görmüş ve yönetim meşruluğunun temeli olarak Türklük, İslâmın yerini almıştır. (Heyd,1950:157) Jön Türk hareketinin Türk milliyetçiliğini öne çıkarması, hala çok uluslu karakterini koruyan Osmanlı Devleti için yeni toprak kayıpları demek olduğundan, bu anlayış önceleri gizli tutulmuş veya yüksek sesle söylenmemiştir. İttihat ve Terakki Partisi, resmi olarak Osmanlıcı görüntüsünü korurken, yeni bir ideolojiye Türkçülüğe kapılarını açmaktadır.

Türk milliyetçiliğini savunan siyasal ve kültürel oluşumların 1908 devrimi sonrasında belirli bir ivme kazandığı ve birbiri arkasına yeni örgütlerin kurulduğu görülmektedir. Aydın çevrelerinde geçerli ideoloji olan Osmanlıcılık karşısında, Türk milliyetçiliği ideolojisinin savunulması, az sayıda milliyetçi aydın tarafından kurulan kültürel dernekler ve bir takım siyasal oluşumlar sayesinde gerçekleşebilmiştir. 1908 sonrası dönemde açıkça Türk milliyetçiliğini savunan ve Türk siyasal tarihinin ilk Türkçü partisi, Millî Meşrutiyet Fırkası'dır. Millî Meşrutiyet Fırkası, İttihat Terakki Partisi'ne yapılan darbe sonrasında, bu partinin muhalefete geçtiği ve İttihatçı-İtilâfçı çekişmesinin yoğunluk kazandığı dönemde kurulmuştur. Fırka, parlamentonun açılış tarihi olan, 1914 yılına kadar yaşamadığı için mecliste yer alamamış, seçimlere de katılamamıştır. Partinin kurucular kurulu, Başkan Eski Kütahya milletvekili Ferit (İfham gazetesi başyazarı), Yusuf Akçura (Siyasal tarih profesörü), Zühdü (İktisat Profesörü), Mehmet Ali (Belediye Meclisi Başkanı), Cami (Eski Fizan Milletvekili)'den oluşmaktadır. (Tunaya, 1998:381) Georgeon, kurucular arasında, daha sonra Türk sosyalist hareketinin önde gelenlerinden olacak Mustafa Suphi'yi¹⁴ de saymaktadır. (Georgeon, 1999:105) Fırka kurulduğu tarihte, İttihatçılar muhalefet partisi görünümündedir ve ideolojik olarak da Türkçü bir eğilim gözlemlenmektedir. Bu nedenle ideolojik olarak, Millî Meşrutiyet Fırkası, İttihat ve Terakki Partisi'ne rakip olarak gözükmektedir. Diğer yandan fırkanın kurucuları iç anlaşmazlıklar nedeniyle İttihat ve Terakki Partisi'nden ayrılmış olan eski itttihatçılardır.

İttihat ve Terakki Partisi milliyetçi bir partinin kuruluşunu temkinle karşılamış ve fırkayı, "Osmanlılık" sistemi için yararlı bulmadıklarını açıklamışlar, fırka da İttihatçıların milliyetçilik anlayışını "sakim" bulduklarını ifade etmişlerdir. İttihat ve Terakki'de yer alan Türkçüler de fırkayı eleştirmiş ve milliyetçiliğini zayıf bulmuştur. Ancak Türk Yurdu Dergisi fırkayı Türkçü bir oluşum olarak kabul etmiştir (Tunaya, 1998:381) . Türk Yurdu Dergisi, Millî Meşrutiyet Fırkası'nın kurulduğunu duyururken, bu yeni fırka ile İttihat Terakki arasında bir fark olmadığını, ancak İtilâfçıların da, İttihatçıların da, fırkaya "hüsni kabul" göstermediklerini söylemiş ve yeni fırkayı "yoldaşça" selamlamış, Türklüğe faydalı olmasını dilemiştir.¹⁵ İtilâfçılar ise, Osmanlıcı ve kozmopolit bir ideolojiye dayandıkları için, Millî Meşrutiyet Fırkası ile hiç anlaşamamışlardır. Bu fırkadan Lütfi Fikri Bey, fırkanın kuruluşunu "fahiş bir hata" ve "tehlikeli bir oyun" olarak nitelendirirken, Mustafa Sabri Efendi de, milliyetçi bir fırkanın kurulmasının zarardan başka bir sonuç yaratmayacağını belirtmiştir. Zaten fırka da beyannamesinde İtilâfçıların dayandığı Osmanlıcı ve Adem-i merkezietçi ilkelere cephe almıştır. (Tunaya, 1998 :383)

¹⁴ Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Partisi hakkında geniş bilgi için bkz. Bülent Gökay, "The Turkish Communist Party: The Fate of the Founders", Middle Eastern Studies, Vol:29/2, April 1993

¹⁵ Bkz. Türk Yurdu (Cilt halinde yeni bası), yr:l:1, S.22, 6 Eylül 1912, s.17-18.

İttihat ve Terakki partisine muhalif olarak, 4 Mayıs 1919'da kurulan Milli Ahrar Fırkasının kurucuları arasında tanınmış Türk milliyetçilerinden, Söz Gazetesi sahibi İsmail Suphi Soysalioğlu, Asaf Muammer, Bekir Sami, Tevfik Hamdi, Refik İsmail, Abdülhak Şinasi (Türkokaklı), Süleyman Nüzhet, Mehmet Refik bulunmaktadır. Parti, Mecliste temsilcisi olmamasına rağmen, aktif bir biçimde manda karşıtı propaganda yapmış, işgal güçlerinden ülkenin kurtarılması yönünde çalışmalarında bulunmuştur. Parti kurucularından bir kısmı daha sonra Birinci Meclis'te milletvekili olarak yer almışlardır. (Darendelioğlu, 1968:18-19)

1919 seçimlerinde kısa bir süre önce, 9 Kasım 1919'da kurulan Millî Türk Fırkası yöneticileri, Ahmet Ferid (Tek), Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Zühdü (İnhan), Yusuf Akçura, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mehmet Emin Erişirgil gibi büyük çoğunluğu Türk Ocaklarının önde gelen isimleridir. Fırka 1919 seçimine bağımsız listeye girmiş ve bu listeden yalnızca Adnan Adıvar seçilmiştir. Diğer yandan Millî Türk Fırkası, Millî Kongreye iki Türk Ocakları üyesini, Ahmet Hikmet ve Hamdullah Suphi'yi delege olarak göndermiştir. Millî Türk Fırkası'nın aynı zamanda Türk Ocakları üyesi olan Ahmet Ferid, Dr. Adnan, ve Hamdullah Suphi gibi bazı yöneticileri daha sonra TBMM'de yer almışlardır. (Üstel, 1997: 79-80)

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına, İttihat ve Terakki Partisi liderlerinin, Almanya yanında savaşa girerek kaybedilen toprakları yeniden elde etme hayali ile girdi. Bu savaşa girilmesinde Türkçü ideolojinin İttihat ve Terakki içinde hakim ideoloji haline gelmesi ve Rusya karşısında Almanya ile birlikte kazanılacak zaferin, Rusya 'da yaşayan Türklere bağımsızlık getireceği ve bunun Orta Asya'da yeni ve büyük bir Türk Devleti'ni yaratacağı düşüncesi de önemli neden olmuştur. Bu beklentilerle Almanya ile birlikte savaşa girilmiş, ancak savaşın sonunda müttefik Almanya'nın yenilmesi ile Almanya kendi sınırlarına çekilmiş, imzalanan barış antlaşmaları ile de Osmanlı İmparatorluğu, galip devletlerce paylaşılma noktasına gelmiştir. Önce Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, çok büyük ödümlerle silah bırakmış, ardından gelen Sevres Antlaşmasıyla da küçük bir toprak parçasına sıkıştırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, "imperium" niteliğini kaybetmiş ve Türklerin yaşadığı bölgeleri dahi kendi toprakları dışında bırakmak zorunda kalmıştır.

Jön Türklerin benimsedikleri Türkçü politika sonucu, imparatorluk içinde yaşayan Türk olmayan unsurlarla devlet arasındaki ilişkiler gerginleşmiş ve bu unsurlar kendi devletlerini kurma sürecine doğru hareketlenmeye başlamışlardır. Devletin sınırları dışındaki Türkleri devletin sınırları içine katma projesi, ülkenin sınırlarını genişleteceğine, tam aksine askeri ve idari hatalar sonucu devletin parçalanmasını gündeme getirmiştir.

1900'lerin başlarında Osmanlıda yaşayan aydınların kafası oldukça karışıktır. Belirli bir düşünceyi benimseyip savunmanın ötesinde, yeni karşılaştıkları Avrupa kaynaklı düşünceler karşısında bocalamakta, Avrupa'dan gelen fikri akımları öğrenebildikleri ölçüde kendi düşünceleri ve geleneksel algılarla harmanlayarak eklektik bir düşünce yapısı oluşturmaktadırlar. Meşrutiyet aydınlarının gündemindeki en önemli sorun Osmanlı'nın devamının sağlanması yani devletin "kurtarılması"dır. Devletin kurtarılması için öteden beri savunulan farklı ideolojiler, zamanın koşulları sonucunda birer çözüm olmaktan çıkmıştır. Osmanlılık, gayrimüslimlerin, İslamcılık ise Müslüman unsurların imparatorluktan ayrılmak istemeleri nedeniyle savunulması anlamsız düşünceler bütünü olarak kalmışlardır.

İşte bu noktada, yeni ve güçlü bir biçimde kendisini hissettiren bir düşünce akımı, Osmanlı aydınlarını etkilemeye başlamış, Batıda belki daha küçük ama doğuya doğru açılmayı, bu yöne doğru sınırları genişletmeyi de sağlayabilecek dinamik bir ideoloji olarak Türk milliyetçiliği ortaya çıkmıştır. Türk milliyetçiliği oldukça yeni ve Avrupa kaynaklı bir düşüncedir. Nitekim bu düşünceyi savunmaya başlayan aydınlar da genel olarak Jön Türk ideolojisinin etkinliği çerçevesinde bulunan aydınlardır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra bu ideolojiyi sahiplenen İttihatçı kadrolar tarafından Cumhuriyet kuruluşu ve Avrupa değerlerini ve kurumlarını esas alan bir devlet yapısı hedeflenmiştir. Milliyetçilik çok uluslu devletleri yıkıcı etki gücüne sahiptir. İmparatorluklar çağını tarihten silen, bunların yerine daha küçük ama daha homojen devletler siyasi yapıları, ulus devletleri ortaya çıkartan da milliyetçi düşüncedir. Ulus devletin ideolojisi olan Milliyetçilik bazen onu ortaya çıkartırken, bazen de ondan sonra oluşturarak, ulus devleti yıpratıcı etkilere karşı uzun süre korumuştur. Milliyetçilik çok uluslu devletleri çözerken yerine kurulan ulusal devletlerin de koruyucu ideolojisini meydana getirmiştir. Bu bağlamda, son kertede Osmanlı Devletini yıkan Arap, Arnavut, Sırp, Yunan milliyetçilikleridir. Her milliyetçi hareket daha sonra kendi ulusal devletini/devletlerini de kurmuştur.

Cumhuriyetin kuruluş aşamaları ve daha sonra ulus-devlet düşüncesinin yerleştirilmesi sürecinde, kendisinden önceki dönemi unutturma veya tüm olumsuzlukların tek sorumlusu olarak önceki yapıyı gösterme anlayışının oldukça güçlü

bir biçimde kendisini hissettirdiği görülmektedir. Bir anlamda reddi miras olarak nitelenen tutum, Osmanlı döneminin kültürel ve toplumsal yaşamından derin bir kopuşu ifade etmektedir. Yeni cumhuriyet asla eski devlet “ancient régime” gibi olmayacaktır. iktidar seçkinleri, değişik aşamalarda karşı iktidar odaklarını ortadan kaldırmak için, bu argümanı bir suçlama ve tasfiye aracı olarak kullanmışlardır. Gerçi bütün devrimler, kendilerinden önceki dönemi olumsuzlayarak kendilerinin devamını sağlamaya çalışmışlar, muhalefeti de, “eski düzen özlemcisi”, “kralcı”, “padişahçı” diyerek tasfiye etmenin yollarını aramışlardır.

Türkiye’de Kemalist reformların uygulama sürecinde, özellikle “laik bir toplum” yaratılabilmesi için toplumsal yapının istenmeyen unsurlarının silinebilmesi temel amaçlardan biri olmuştur. En önemli referanslarından birisinin din olduğu Osmanlı devlet ve toplum yapısı yerine, seküler yapının yerleştirilebilmesi için, İslam öncesi Türk kültürü, toplumsal yaşam ve devlet yapısına öykünme ve bu yapıyı model almaya yönelik bakış açısının güçlü bir biçimde ortaya çıktığı söylenebilir. Özlem duyulan yapı, yeni devlete tehdit olarak görülen inanç, adet ve geleneklerin “temizlendiği”, modern ile ulusalın bir arada bulunduğu bir devlet yapısıdır. Bu doğrultuda, eski Türk devletleri ve tarihi, kültürü ve toplumsal yaşamına ilgi duyulmaya başlanmış, bu yöndeki çalışmalar devlet tarafından teşvik edilerek yeni devletin temel alabileceği bir tarihsel-kültürel zemin yaratılmak istenmiştir. Kemalist milliyetçilik anlayışı ve Türk milliyetçiliği ideolojisi zamanla ayrımlaşsa da, başlangıçta bu motifleri içinde barındıran milliyetçilik düşüncesi, yeni devletin başat ideolojisi haline gelmiştir.

Zaman geçtikçe, bu kez cumhuriyetin ilk yılları Kemalist elitler tarafından özlemle anılan yıllar olmuştur. Özellikle, demokrasiye geçiş ile beraber tek parti rejiminin değişmesi ve iktidara ortak olabilecek yeni güçlerin ortaya çıkması, “eski güzel günler” veya “asr-ı saadet” günlerine özlemi tekrar gündeme getirmiştir. Bu özlem o kadar güçlü bir duygu haline almıştır ki, 27 Mayısla beraber bir dönüş yaşanması istenmiş her ne kadar tek partili yapıya geri dönmek mümkün olmasa da, yaşanan ara dönemler ile birlikte cumhuriyet seçkinleri, bir yandan iktidar özlemini gidermiş, diğer yandan sistemin değişimini engelleyici önlemleri almayı sağlamışlardır.

Türk siyasal yaşamındaki temel ayırımı (dichotomy), modernleşmecilerin kendilerinden farklı yaşam biçimi ve düşüncelere sahip kesimleri modernleşme karşısında birer “tehdit” olarak görmesi biçimiyle ortaya çıkmış ve bugüne kadar da süregelmiştir. Bu ayırım, Türkiye’de batılı anlamıyla gerçek bir demokratik yapının kurulması ve toplumsal barışın sağlanabilmesini de engellemiştir. Cumhuriyetle beraber, modernleşmeci kesim, farklı düşünsel yaklaşımları ya tümüyle reddetmiş ya da kendi ideolojik çerçevesi içinde “ehlileştirerek” onu zararsızlaştırmıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkmaya başlayan milliyetçi hareketler ve Türk milliyetçiliği ideolojisi de zamanla “Kemalist milliyetçilik” halinde yeniden tanımlanmıştır. Bunun dışındaki milliyetçilik formları ise zararlı milliyetçilikler olarak ifade edilmiştir. Türkiye’de resmi ideolojinin en başta gelen unsurlarından olan milliyetçilik, zamanla enternasyonalist ve sol düşüncüyü de etkilemiş, Türkiye’ye özgü yeni bir karışım olan “ulusalcılık” ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Akçam, Taner, **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul,1995

Akyüz, Kenan, "Türk Ocakları", **Bellekten**, Cilt:2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Nisan 1986

Akyüz, Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)**, Mas Matbaacılık, İstanbul, (tarihsiz)

Arai, Masami, "Devlet ve Toplum Arasında Türk Yurdu Dergisine Bir Yaklaşım", **Türk Yurdu**, (Cilt haline getirilmiş yeni bası içinde), Tutubay Yayınları, Ankara, 1998.

Bayraktutan, Yusuf, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Cin, Halil, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", **150. Yılında Tanzimat**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1992

Darendelioğlu İlhan, **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Matbaası, İstanbul, 1968

- Georgeon, François, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876 - 1935), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999,
- Gökalp Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul, 1972
- Gökay Bülent, "The Turkish Communist Party: The Fate of the Founders", **Middle Eastern Studies**, Vol:29/2, April 1993.
- Gömeç, Saadettin, **Kök Türk Tarihi**, Türksöy Yayınları, Ankara, 1997
- Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler, **Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları V. İlmî Kongresine Sunulan Tebliğler)**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1995
- Hatiboğlu Vecihe, Die Quelle Der Türkischen Geschichte", **Türkoloji Dergisi**, AÜDTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Cilt:8, Ankara, 1979
- Heyd, Uriel, **Foundations of Turkish Nationalism**, Harvill Press, London, 1950
- Jacop M. Landau, **Pan Turkism: From Irredentism to Cooperation**, Hurst Comp., London, 1995
- Karaalioğlu, Seyit Kemal, **Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü**, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1982
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:7, Ankara, 1977
- Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967
- Kushner David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, Çev.:S.Türet-R.Ertem-F.Erdem, İstanbul, 1979
- Levend, Agah Sırrı, "Tarih Boyunca Türk Dili" **Belleten**, (yeni bası), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.146.
- Orkun, Hüseyin Nâmık, **Türkçülüğün Tarihi**, Kömen Yayınları, Ankara, 1977
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı' Kimliği", **Cogito Dergisi**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:19, Ağustos- 1999, İstanbul,
- Öğün, Süleyman Seyfi, **Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992
- Poulton, Hough, **Silindir Sapka Bozkurt ve Hilâl, Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999
- Sadi, Kerim, **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Sakallı Bayram, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, İz Yayınları, İstanbul, 1997
- Taneri Aydın, **Türk Devlet Geleneği**, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1981.
- Tekin, Talat, **Orhun Yazıtları**, Ankara, 1988.

Temir,Ahmet, **Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983

Tunaya, Tank Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul,1998

Tunçay Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1978

Tunçay, Mete-Zürcher, Erik Jan, (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995

Türk Yurdu (Cilt halinde yeni bası), yıl:1, S.22, 6 Eylül 1328 (19 Eylül 1912)

Türköne, Mümtaz'er, "Tanzimatta Millet Fikrinin Doğuşu", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:8, Ankara, Kasım-1989

Üstel, Füsun **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997

Varlık, Bülent, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983

